

Prijedlog mjera u oblasti turizma za suzbijanje posljedica nastalih usljed COVID-19

Jednu od ključnih ekonomskih aktivnosti u zemlji predstavlja turizam, kao privredna grana i poluga razvoja domaće privrede, sa širokim uticajem na ekonomski rast, zapošljavanje i društveni razvoj. Međutim, nedavno izbijanje pandemije COVID-19 položilo je na sektor turizma ogroman pritisak, karakterišući ga kao jedan od najpogođenih sektora, pa su se tako djelatnosti iz oblasti turizma, a ujedno i ugostiteljstva, saobraćaja i transporta, svih razmjera, suočile sa problemom profitabilnog poslovanja odnosno likvidnošću. Kako bi bolje nadgledali situaciju i ublažili pad ovakvih aktivnosti te njihov ekonomski uticaj, vlade država predložile su a i dalje predlažu mjere hitne pomoći jednom od ključnih privrednih sektora u Evropi, kako kroz fiskalnu podršku tako i kroz „ubrizgavanje“ likvidnosti i novčanih sredstava. U nastavku dokumenta, predstavljene su kratke informacije u vezi sa ekonomskim mjerama odnosno paketima podrške sektoru turizma u nekoliko evropskih zemalja: Austrija, Estonija, Francuska, Hrvatska, Island, Italija, Mađarska, Portugal, Slovenija, Španija, Turska i UK.

Glavni nalazi istraživanja

Oslobođenje plaćanja turističke takse za privatne iznajmljivače (paušal) omogućeno je osobama u Hrvatskoj koje pružaju ugostiteljske usluge u domaćinstvu i na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima, i to u 2020. godini oslobađaju se plaćanja polovine godišnjeg paušalnog iznosa turističke takse koji bi bili obavezni da plaćaju za glavni ležaj i smeštajnu jedinicu u kampu i kamp-odmaralištu odnosno prema kapacitetu objekta za robinzonski smeštaj koji se koristi za pružanje usluga smeštaja u skladu sa posebnim propisom koji uređuje ugostiteljstvo. Takođe, tokom 2020. godine, ove osobe biće u potpunosti oslobođene od plaćanja turističke takse za pomoćne krevete.

Odlaganje poreza na dohodak i poreza na dobit, u nekim zemljama, usmjereno je na posebne sektore, pa su tako u Ujedinjenom Kraljevstvu, na primjer, sva preduzeća koja se bave maloprodajom, kao i preduzeća koja se bave ugostiteljskim te rekreativnim, sportskim, zabavnim i turističkim djelatnostima 100% oslobođeni od poreza u narednih 12 mjeseci.

Neke zemlje uvele su mogućnosti **odlaganja plaćanja PDV-a**, pa je tako u Turskoj odlaganje plaćanja PDV-a usmjereno na posebne sektore kao što su turizam i prevoz.

Zemlje omogućavaju i **odlaganje plaćanja obaveznog doprinosa za socijalno osiguranje**, a s obzirom na velike razlike u sistemu socijalnog osiguranja i penzijskim sistemima, mjere se uveliko razlikuju od zemlje do zemlje. Na primjer, u Španiji, odlaganje je fokusirano na određeni sektor. Naime, Španija je povećala bonuse za socijalno osiguranje u diskontinuiranim fiksnim ugovorima kako bi pokrila ugovore od februara do juna 2020. u sektoru turizma. Turska je uvela odlaganje plaćanja premija socijalnog osiguranja za šest mjeseci za preduzeća koja se bave maloprodajom, željeznu i čeličnu industriju, trgovačke centre, automobilski, zabavni i ugostiteljski sektor, poslovanje s hranom i pićima, tekstilom i preduzeća koja se bave organizacijom događaja. S druge strane, Mađarska je uvela **oslobođanje plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje** za sektore koje je teško pogodila pandemija (turizam, filmska industrija, restorani, mjesta za zabavu, igre na sreću, sport, kulturne usluge, prevoz putnika).

Uveden je i niz **državnih garancija i kreditnih linija**, pa je s tim u vezi Portugal obezbijedio tri milijarde eura odobrenih državnih garancija i kreditnu liniju od 200 miliona eura za podršku trezorskih potreba privrednih subjekata, i to sa kreditnom linijom od 60 miliona eura na raspolaganju za mikro preduzeća u sektoru turizma. U Austriji je 100 miliona eura dostupno za kredite hotelima koji pretrpe više od 15% gubitka od prodaje. Takođe, Španija je uvela kreditnu liniju u iznosu od 400 miliona eura u najviše pogođene sektore kao što su turizam i saobraćaj.

Austrija uvodi mjere podrške za sektore koji su u velikoj mjeri pogođeni tokom novonastale situacije, poput turizma i vazdušnog prevoza, i to: ukupno 100 miliona eura je na raspolaganju za kredite hotelima koji pretrpe više od 15% gubitka od prodaje u poređenju sa prethodnom godinom; izdavanje kreditne garancije (državne garancije) u visini do 80% zajma ili 500.000 eura za mala i srednja preduzeća sa maksimalnim periodom garancije od tri godine; kreiran je *Fond za hitnu pomoć* (direktni krediti za ugrožena preduzeća) od 15 milijardi eura da bi se obezbijedila kombinacija zajmova i grantova za direktno pogođene kompanije u sektoru turizma, ugostiteljstva i maloprodaje, kako bi se što brže nadoknadila izgubljena sredstva od prodaje.¹

Ministarstvo za ekonomska pitanja i komunikacije **Estonije** najavilo je da će obezbijediti 25 miliona eura podrške za sektor turizma koji je teško pogođen novonastalom krizom. Ministar za informacione tehnologije i spoljnu trgovinu Estonije Kaimar Karu izjavio je da je kriza izazvana pojavom korona virusa dovela veliki broj privrednih subjekata u tešku situaciju, gdje su mnoga preduzeća izgubila čak 100% svog prometa, naročito u sektoru turizma. Naglasio je da podrška mora pomoći onim kompanijama čije je poslovanje zaustavljeno ili je značajno pogođeno kao rezultat prekida međunarodnih putovanja, što uključuje podjednako smještaj, ugostiteljstvo i organizaciju putovanja. Da bi se podržao turistički sektor, Karu je istakao da će se stvoriti mehanizam za djelimičnu naknadu privrednim subjektima za pretrpljenu štetu od krize u obliku nepovratne pomoći, u iznosu od 25 miliona eura. Preciznije uslove i mjere utvrdiće se sa Ministarstvom ekonomije i komunikacija u narednom periodu, a uz konsultaciju sa stručnim udruženjima.²

Kao rezultat obećanja za neograničenu budžetsku podršku privrednim subjektima i zaposlenima, **Francuska** je osnovala *Fond solidarnosti* u iznosu od dvije milijarde eura na čija sredstva će mnogi privredni subjekti iz oblasti turizma imati pravo, s obzirom na to da se sredstva odnose na poslovanje koje ispunjava sljedeće kriterijume: privredni subjekti čija je djelatnost zatvorena (uglavnom se odnosi na ugostiteljske objekte kojih je 160.000), neprehrambenu trgovinu (140.000), turizam (100.000), mala i srednja preduzeća koja su izgubila promet za 70% u odnosu na mart 2019, mala i srednja preduzeća sa prometom manjim od milion eura. U okviru plana od 45 milijardi eura, 8,5 milijardi eura namijenjeno je za finansiranje mjera koje se odnose na kratkoročan rad ili djelimično nezapošljavanje. Da bi se koristila ova mjera kratkoročnog rada, kompanije će plaćati nadoknadu zaposlenima u iznosu od 70% bruto plate (oko 84% neto). Zaposleni sa minimalnom zaradom ili niže primaće 100% naknade. Država će takođe u potpunosti nadoknaditi djelimičnu nezaposlenost za zarade do 6.927 eura bruto zarade mjesečno, odnosno 4,5 puta minimalne zarade.³

¹ Support measures for companies affected by COVID-19, <https://investinaustria.at/en/blog/2020/03/covid-19-support-measures-companies.php>, od 30. marta 2020 (pristupljeno 13.4.2020)

² <https://www.baltictimes.com/estonia-to-help-tourism-sector-with-eur-25-mln/>, od 2. aprila 2020 (pristupljeno 13.4.2020)

³ Internet stranice *World Travel & Tourism Council*, <https://www.wttc.org/government-advice/> (pristupljeno 13.4.2020)

U pogledu podrške sektoru turizma i ugostiteljstva, u **Hrvatskoj**, predviđeno je oslobađanje od plaćanja turističke takse za privatne iznajmljivače (paušal); oslobađanje od plaćanja promjenjivog dijela koncesione naknade za 2019. i odgađanje plaćanja za 2020; izmjene i dopune zakona o pružanju usluga u turizmu, o ugostiteljskoj djelatnosti, o turističkim zajednicama i promociji hrvatskog turizma, o turističkoj taksi.

Detaljan pregled prethodno navedenih mjera, kao i izmjene i dopune akata u vezi sa navedenim mjerama nalaze se na internet stranicama Ministarstva turizma Republike Hrvatske: <https://mint.gov.hr/vijesti/mjere-ministarstva-turizma/21080>.

Vlada **Islanda** je najavila, 21. marta, paket podrške u iznosu od 1.6 milijardi američkih dolara, koji obuhvata sljedeće:

- Vlada Islanda preuzeće do 75% zarada;
- premostive kredite za preduzeća podržaće država;
- odlaganje plaćanja poreza;
- finansijsku podršku sektoru turizma;
- jednokratnu isplatu dečijeg dodatka;
- pristup penzijskoj štednji trećeg stuba (privatna penzijska štednja);
- povraćaj PDV-a za građevinske projekte;
- ubrzani javni projekti - ulaganja u tehničku infrastrukturu.⁴

Nakon izbijanja krize, Vlada **Italije** je najavila nekoliko mjera za podršku ekonomiji. Početkom marta najavljene su mjere za pomoć sektorima kao što su turizam i logistika, kao i transportna industrija, koji su teško pogođeni usljed novonastale situacije. Italijanska vlada je stavila zaštitu radnika u jezgro svih aktivnosti i to reaktiviranjem *Cassa integrazione* za sve sektore, pri čemu će Vlada platiti 80% plata zaposlenih. Štaviše, samozaposleni ili sezonski radnici mogu u martu konkurisati za posebnu isplatu u iznosu od 600 eura. Porodice mogu zatražiti dozvolu da obustave svoje isplate za hipotekarne kredite ukoliko obustave poslovanja uzrokovana pandemijom. Italija je takođe osnovala fond od 500 miliona eura za rješavanje štete koju je pretrpjela vazduhoplovna industrija te poslovanje Alitalia, nacionalne avio kompanije Italije.⁵

U **Mađarskoj**, 18. marta, Vlada je najavila paket sljedećih mjera:

- otplata zajma obustavlja se do kraja 2020. za sva privatna lica i preduzeća koja su uzela kredite prije 18. marta;
- kratkoročni poslovni zajmovi produžavaju se do 30. jula;
- godišnja procentna stopa (APR) za nove potrošačke kredite je maksimizirana po stopi centralne banke plus 5 procenata;
- sektori koje je teško pogodila pandemija (turizam, filmska industrija, restorani, mjesta za zabavu, igre na sreću, sport, kulturne usluge, prevoz putnika) biće oslobođeni plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje;
- Propisi o zapošljavanju postaće fleksibilniji kako bi se olakšali sporazumi između zaposlenih i poslodavaca u trenutnoj situaciji.

⁴ Government of Iceland, <https://www.government.is/news/article/?newsid=afa0d410-6b79-11ea-9462-005056bc4d74> (pristupljeno 12.4.2020)

⁵ Internet stranice *World Travel & Tourism Council*, <https://www.wttc.org/government-advice/> (pristupljeno 13.4.2020)

Vlada **Portugala** pokrenula je preko 30 inicijativa usmjerenih na zaštitu radnika i porodica i na ublažavanje ekonomskih uticaja COVID-19 kroz fiskalne olakšice i ubrizgavanje likvidnosti. Vlada je poseban naglasak stavila na sektor turizma uspostavljajući namjensku kreditnu liniju u iznosu od 60 eura za mikro - poslovanje u sektoru turizma. Naime, Vlada je najavila, 17. marta, paket stimulativne pomoći u iznosu od 9,2 milijarde eura. Paket se sastoji od 5,2 milijarde eura fiskalnog podsticaja, tri milijarde eura kreditnih garancija koje podržava država i jedne milijarda eura vezanih za plaćanja socijalnog osiguranja i uključivaće povoljne zajmove te odlaganje plaćanja određenih poreza za podršku preduzećima. Najavljene mjere obuhvataju:

- kreditnu liniju od 200 miliona eura za podršku trezorskim potrebama kompanija;
- produženje rokova plaćanja poreza;
- kreditnu liniju od 60 miliona eura za mikro preduzeća u sektoru turizma;
- poseban budžet koji će omogućiti ljudima koji ostaju bez posla da se usavršavaju, i
- odloženo plaćanje svih doprinosa samozaposlenih ljudi.

Kreditna linija COVID-19 otvorena je u okviru programa „Capitalizar“ radi podrške preduzećima koja su pogođena pandemijom. Otvorena je za preduzeća koja su pretrpjela pad prodaje od najmanje 20% u posljednjih 30 dana (u poređenju sa 30 prethodnih dana). Ukupna izdvajanja iz budžeta iznose 200 miliona eura (za obrtni kapital i šemu poznatu kao „Plafond Tesouraria“ koja omogućava preduzećima da dobiju kredit uz obostrano garantovanje iz kapitalizacionog fonda).⁶

Vlada **Slovenije** je, 10. marta, predstavila osam mjera za upravljanje krizom u ukupnoj vrijednosti od blizu jednu milijardu eura, i to:

- Zakon o interventnim mjerama⁷ za sufinansiranje privremenih otpuštanja (koji je predložilo Ministarstvo rada, porodice, socijalnih poslova i jednakih mogućnosti);
- kreditne linije (izvođači: SID banka, Slovenačkii preduzetnički fond, Fond za regionalni razvoj Ribnica);
- pomoć u internacionalizaciji (izvođač: SPIRIT);
- pomoć privrednim subjektima u teškoćama;
- pomoć u slučajevima rada od kuće i karantinskih slučajeva;
- prijedlog za odlaganje poreza;
- **promocija turizma (STO)**;
- zabrana naplate na javnim mjestima.

U okviru sedme mjere, **promocija turizma**, izmijenjeni su i prilagođeni aktuelni pozivi za nadmetanje, i to:

- Dana 6.3.2020. raspisan je novi javni poziv za podnošenje prijedloga za sufinansiranje promocije slovenačke turističke ponude 2020. godine namijenjen turističkim kompanijama na inostranom i na domaćem tržištu. Javni poziv sadrži sredstva od promotivne takse u iznosu od 431.294,55 €. Prvi rok za podnošenje prijava je 2. aprila 2020. godine. Drugi rok za podnošenje prijava je 4. juni 2020. godine.

⁶ OECD, ibid, p. 61

⁷ Zakon o interventnih ukrepih za zajezitev epidemije COVID-19 in omilitev njenih posledic za državljane in gospodarstvo (ZIUZEOP), Uradni list RS 49/2020, od 10.4.2020, usvojen je na sjednici Državnog zbora (Donjeg doma Parlamenta Slovenije) 2. aprila 2020. godine.

Zakon je dostupan na sljedećem linku: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2020-01-0766/zakon-o-interventnih-ukrepih-za-zajezitev-epidemije-covid-19-in-omilitev-njenih-posledic-za-drzavljanee-in-gospodarstvo-ziuzeop> (pristupljeno 12.4.2020)

- Poziv se nalazi na sljedećem linku: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2020001400005/javni-razpis-za-sofinanciranje-promocije-slovenske-turisticne-ponudbe-v-letu-2020-ob-162720>⁸

Španija je, 12. marta, objavila paket mjera (*eng. Shock Plan*) koji obuhvata:

- šestomjesečni moratorijum na poreze za mala i srednja preduzeća i samozaposlene, za koje se procenjuje da će „ubrizgati“ 14 milijardi eura u likvidnost privrede;
- kreditnu liniju u iznosu od 400 miliona eura za najugroženije sektore kao što su turizam i prevoz;
- produženje bonusa za socijalno osiguranje u diskontinuiranim fiksnim ugovorima za pokrivanje ugovora od februara do juna 2020. u sektoru turizma, radi očuvanja zaposlenosti;
- preduzeća koja su dobila kredite od Generalnog sekretarijata za industriju i mala i srednja preduzeća mogu da odlože otplatu kredita.⁹

Finansiranje u iznosu od 400 miliona eura uz garanciju Kreditnog instituta Španije (*eng. Official Credit Institute of Spain*) odnosi se na samozaposlene i turističke kompanije sa prebivalištem u Španiji kojima je potrebna likvidnost sa ograničenjem od 500.000 EUR, uključujući, između ostalog, kompanije za prevoz, taksije, hotele, restorane, rent-a-car kompanije, turističke agencije, muzeje i slično. Sredstva će funkcionisati kao četvorogodišnji zajam, sa fiksnom kamatnom stopom (najviše 1,5%), gdje će Institut garantovati kreditnim institucijama sa 50% rizika svojih klijenata. Poslovanje se može dogovoriti do 31. decembra 2020. godine.¹⁰

Turska je, 18. marta, pokrenula paket stimulativnih mjera u vrijednosti od 15,3 milijardi američkih dolara (tzv. Štit ekonomske stabilnosti – Economic Stability Shield) za borbu protiv pandemije korona virusa. Paket, *između ostalog*, uključuje:

- tromjesečno odlaganje plaćanja kredita od strane kompanija i dodatna finansijska podrška pogođenim privrednim subjektima;
- smanjenje PDV-a na domaći avionski prevoz sa 18% na 1% tokom tri mjeseca;
- ukidanje boravišne takse do novembra mjeseca;
- odlaganje premija za poresko i socijalno osiguranje za šest mjeseci i to za maloprodaju, željezarsku i čeličnu industriju, trgovačke centre, automobilski, zabavni i sektor ugostiteljstva, poslovanje s hranom i pićima, tekstilom, kao i sektore za organizovanje događaja, i
- u turističkom sektoru, ukidanje boravišne takse do novembra mjeseca. Naknade za usluge tokom aprila, maja i juna te isplate udjela prihoda u vezi sa iznajmljivanjem hotela odgađaju se za šest mjeseci;
- glavnice zajma i isplate kamate kompanija čiji su se novčani tokovi pogoršali odgođice se najmanje tri mjeseca, dok će se po potrebi pružiti dodatna finansijska podrška.

Državne banke Ziraat Bankası, Vakıfbank i Halkbank, kao i tri privatne banke (Isbank, Akbank i KNB), 22. marta, objavile su pakete podrške preduzećima i pojedincima u vezi s ovom novonastalom situacijom. Svim fizičkim i pravnim licima omogućeno je odgode plaćanje kamata i

⁸ <https://www.ozs.si/novice/ukrepi-drzave-covid-19-koronavirus-5e6775512114e0445a471c6c>

⁹ OECD, *ibid.* p. 65

¹⁰ Internet stranice *World Travel & Tourism Council*, <https://www.wttc.org/government-advice/> (pristupljeno 13.4.2020)

glavnice koje dospijevaju 31. marta. Državna banka saopštila je da će omogućiti **restrukturiranje kredita** i to do 12 mjeseci produženog vremenskog perioda za sektore kao što je teško pogođeni turizam, kao i **neplaćanja do šest mjeseci**.¹¹

Vlada **Ujedinjenog Kraljevstva** je, 17. marta, najavila dodatnih 330 milijardi britanskih funti (GBP) spasilačkog paketa kreditnih garancija za privredne djelatnosti. Mjere uključuju:

- obezbjeđivanje podrške od 20 milijardi GBP najpogođenijim preduzećima za pomoć u upravljanju svojim novčanim tokom tokom ovog perioda:
 - davanje svim maloprodajnim, ugostiteljskim i sportsko-rekreativnim i turističkim objektima u Engleskoj 100% poreskog oslobađanja tokom narednih 12 meseci¹²;
 - povećanje grantova za mala preduzeća koja ispunjavaju uslove za poreske olakšice za mala preduzeća (eng. *Small Business Rate Relief*) sa 3.000 GBP na 10.000 GBP;
 - obezbjeđivanje dodatnih 25.000 GBP u vidu grantova za maloprodajna preduzeća, ugostiteljske, sportsko-rekreativne i turističke privredne subjekte koji posluju iz manjih prostorija/objekata, sa procijenjenom vrijednošću preko 15.000 GBP i ispod 51.000 GBP.¹³

Svjetska turistička organizacija (UNWTO), uz doprinos članova Kriznog odbora za turizam koji čine UNWTO, predstavnici njegovih država članica, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO), Međunarodna organizacija civilnog vazduhoplovstva (ICAO), Međunarodna pomorska organizacija (IMO) i privatni sektor - pridružene članice UNWTO-a, pripremila je dokument pod nazivom „**Podrška očuvanju radnih mjesta i privredi kroz putovanja i turizam – poziv na akciju za ublažavanje društveno-ekonomskog učinka virusa COVID-19 i ubrzanje oporavka**”. Dokument sadrži preporuke koje imaju za cilj da pomognu vladama, privatnom sektoru i međunarodnoj zajednici u suočavanju sa do sada neviđenom društvenom i ekonomskom krizom, kakva je COVID-19. Preporuke se temelje na inputima iz zemalja iz svih regiona svijeta, kao i međunarodnih organizacija i udruženja privatnog sektora.

Izvor informacija: UNWTO, <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery>

Prevod dokumenta na hrvatski jezik pod nazivom „UNWTO: Potpora očuvanju radnih mjesta i gospodarstvu kroz putovanja i turizam – Poziv na akciju za ublažavanje društveno-gospodarskog učinka virusa COVID-19 i ubrzanje oporavka“ dostupan je na sljedećem linku: <https://mint.gov.hr/aktualno/izdvojeno/informacije-o-koronavirusu-vezane-uz-turisticki-sektor/20947>

¹¹ *SME Policy Responses*, OECD Centre for Entrepreneurship, SMEs, Regions and Cities (CFE), 30. mart 2020, pp. 69-70, https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119680-d16h3qgi4x&title=Covid-19_SME_Policy_Responses (pristupljeno 12.4.2020)

¹² Oslobođeni su vlasnici prodavnica, restorana, kafića ili pabova, bioskopa ili mjesta za održavanje muzike uživo, sportskih klubova, teretana i fitness centara, ugostiteljskih objekata poput hotela i slično, <https://www.gov.uk/guidance/check-if-your-retail-hospitality-or-leisure-business-is-eligible-for-business-rates-relief-due-to-coronavirus-covid-19> (pristupljeno 12.4.2020)

¹³ OECD, *ibid*, p. 71

Izvori informacija

Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, <https://mint.gov.hr/vijesti/mjere-ministarstva-turizma/21080>

UNWTO, <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery>

World Travel & Tourism Council, <https://www.wttc.org/government-advice/>

Zakon o interventnih ukrepih za zajezitev epidemije COVID-19 in omilitev njenih posledic za državljane in gospodarstvo (ZIUZEOP), Uradni list RS 49/2020, <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2020-01-0766/zakon-o-interventnih-ukrepih-za-zajezitev-epidemije-covid-19-in-omilitev-njenih-posledic-za-drzavljanee-in-gospodarstvo-ziuzeop>

Government of Iceland, <https://www.government.is/news/article/?newsid=afa0d410-6b79-11ea-9462-005056bc4d74>

Support measures for companies affected by COVID-19, <https://investinaustria.at/en/blog/2020/03/covid-19-support-measures-companies.php>, od 30. marta 2020

<https://www.baltictimes.com/estonia-to-help-tourism-sector-with-eur-25-mln/>

<https://www.ozs.si/novice/ukrepi-drzave-covid-19-koronavirus-5e6775512114e0445a471c6c>

Broj: 9 /2020

Klas. br: 00-52-4/18-

Datum: 13. april 2020. godine

Pripremio: Istraživački centar Skupštine Crne Gore

** Istraživački centar Skupštine Crne Gore, prilikom izrade istraživačkih radova, koristi se javno dostupnim podacima i podacima iz baza ograničenog pristupa, strogo vodeći računa o kredibilnosti izvora. Centar ulaže sve razumne napore da informacije sadržane u istraživačkom radu budu tačne i potpune, ali ne snosi odgovornost za eventualnu netačnost i nepotpunost istih. Istraživački radovi se koriste samo u svrhu za koju su izrađeni, a u skladu sa Pravilima o izradi istraživačkih radova. Stavovi izrečeni u tekstu ne predstavljaju zvaničan stav Skupštine Crne Gore, niti neophodno drugih institucija ili organizacija čiji se podaci koriste za izradu rada.*

*** Svi pojmovi upotrijebljeni u istraživačkom radu u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.*